

Liivi kirjakeelest liivi keele ja kultuuri aasta taustal

Tuuli Tuisk

Tartu ülikooli teadur

Viimastel kuudel on liivi keelele osaks saanud äärmiselt palju tähelepanu. Põhjusi selleks on mitu: 2010. aasta lõpp sai ilusa punkti liiviteemalise doktoritöö valmimisega Tartu ülikoolis, uus algav aasta kuulutati rahvusvaheliseks liivi keele ja kultuuri aastaks ning kenaks jätkuks oli tänavuse Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna määramine Tartu ülikooli emeriitprofessorile Tiit-Rein Viitsole, kelle üheks hingelähedaseks uurimisteenaks on pikki aastaid olnud liivi keel.

Liivi keele ja kultuuri aasta

Rahvusvaheline Liivi Sõprade Selts ja Liivi Kultuuri Keskus Riias kuulutasid 2011. aasta liivi keele ja kultuuri aastaks. Selle aasta tähistamine on põhjendatud mitmete kultuuriajalooliste sündmustega. Tänavu täitub 150 aastat esimese liivi keele grammatika ja sõnaraamatu (Ferdinand Johann Wiedemann „Joh. Andreas Sjögren’s Livische Grammatik nebst Sprachproben. Joh. Andreas Sjögren’s Gesammelte Schriften” ja „Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch”, 1861) ilmumisest Peterburis. See A. J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni ühistöö valminud suurteos hõlmas ka esimesi liivi folkloori, luule ja vaimulike tekstide näiteid. 90 aastat tagasi ilmus esimene ilmaliku sisuga liivikeelne raamat – „Livõd ežmi lugdõbrõntõz” („Esimene liivi lugemik”). Selle teosega alustas Akadeemiline Emakeele Selts oma toimetiste sarja. 80 aastat tagasi hakati Soome Akadeemilise Hõimuklubi toetusel välja andma esimest liivikeelset ajakirja „Livli” („Liivlane”). 75 aastat tagasi koostas liivlane Kõrli Stalte Akadeemilise Emakeele Seltsi tellimusel esimese liivi keele aabitsa.

Lisaks ajaloolisele väärtusele on liivi keelel ja kultuuril tähendus tänapäeva Läti, Soome, Eesti ja teistegi maade kultuurielus, see pakub avastusi, millel on mitte üksnes teaduslik, vaid ka argieluline tähtsus.

Aastal 2011 saab liivi keele ja kultuuri pärand olulisi täiendusi. Valmimas ja ilmumas on erinevad väljaanded: liivi-eesti-läti sõnaraamat, teos liivi ajaloo, kultuurist ja keelest, liivi luule antoloogia ja muud liivi keelt ja kultuuri tutvustavaid teosed. Eestis, Lätis ja Soomes korraldatakse rahvusvahelisi teaduslikke konverentse, seminare ja näitusi.

Väitekirja liivi kirjakeelest

Uurimus „Liivi kirjakeele kujunemine” on mitme aasta järel taas doktoritöö liivi keelest. Väitekirja kaitsmise tegi eriti huvitavaks see, et liivi juurtega Valts Ernštreits pidas kaitsekõne liivi keeles. Uurimistöös jälgib autor liivi kirjakeele kujunemist esimeste liivikeelsete raamatute ilmumisest kuni viimaste kirjakeele traditsiooni jätkanud liivikeelsete allikateni. Töö hõlmab ajavahemikku 1863–1982. Olemuselt ajaloolis-deskriptiivse ja sotsiolingvistilise uurimuse eesmärgiks oli vaadelda, kuidas liivi keelega seonduvate nähtuste ja iseärasuste uurimist on kujutatud kirjapildis, kuidas nende tajumine ja tähtsustamine on ajapikku muutunud ning millised asjaolud on liivi keele kasutamist ja kajastamist kirjasõnas mõjutanud.

Liivi kirjakeel on arenenud pea 150 aasta vältel. See on pikk aeg ühe väikese keele jaoks, mida kahe viimase sajandi jooksul on rääkinud vähem kui kolm tuhat inimest. Valts Ernštreits, kes on liivi kirjakeele uurimise ja korraldamisega tegelenud juba 15 aastat, vaatleb liivi kirjakeelt uurides kaht aspekti. Esimene on allikalugu – allikate tekkimise aeg, koht, koostajad ja kasutajad. See aitab uurijal paremini aru saada keelelistest põhimõtetest, sellest, miks ja kuidas midagi on tehtud. Teine aspekt on allikas kasutatud keel. Eriti liivi keeles aitab allika keele uurimine mõnikord kindlaks teha ka selle valmimisaja ja tegijad. Liivikeelsete tekstide ajaloo uurimine aitab töö autori sõnul välja selgitada, et liivi kirjakeele aluseks pole sugugi läti keele kirjaviis, nagu sageli arvatakse, vaid soome-ugri foneetiline kirjaviis, mida hiljem on läti kirjaviisiga sarnasemaks tehtud.

Eesti ja läti keelega võrreldes on liivi kirjakeele allikate arv väike, kuid ühe väikese keele jaoks on seda piisavalt palju. Valts Ernštreits vaatleb oma töös neist 29: 19 trükist, 2 perioodilist väljaannet, 6 käsikirja ja 2 tundmatut käsikirja. Kõigi puhul on vaadeldud nende kujunemislugu ja keelelisi iseärasusi.

Uurimuse järgi eristub liivi kirjakeeles kaks kirjakeele traditsiooni – 19. sajandi ja 20. sajandi traditsioon. Kui 19. sajandi allikad on oma-

vahel tihedalt seotud, siis 20. saj esimeste väljaannete ettevalmistamisel pole 19. saj alustatud kirjakeele traditsiooni otseselt jätkatud.

Esimesed meile teadaolevad liivikeelsed raamatud ilmusid 1863. aastal. Kirikuõpetaja Nikā Polmaņi ja perekond Prints'i tõlgitud ja nii ida- kui ka lääneliivi murdes ilmunud Matteuse evangeeliumid („Das Evangelium Matthäi”) trükiti Londonis. Uurimistöökäigus jõudis Valts Ernštreits selgusele küsimuses, mille üle liivi keeleuurijad on aastakümneid pead murdnud. Nimelt see, et 1880. aastal ilmunud Matteuse evangeeliumil („Püva Matteus Evangelium”) polnudki tõlkijat, vaid see pandi kokku kahe eelmise raamatu teksti põhjal ning on täielikult idaliivi murdes. Kirjaviisi aluseks kasutavad mõlemad raamatud sama foneetilist transkriptsiooni, mida on tarvitatud juba Sjögren-Wiedemanni raamatutes. Selle põhjaks on antiikvakiri.

Pärast 1880. aasta evangeeliumi tuleb kirjakeelsete liivi tekstide väljaandmisele pikem paus. Uus periood algab pärast I maailmasõda. 20. sajandi kirjakeele traditsioonis võib selgelt eristada piiritletud arengujärke. Esimese moodustavad kõik 1920. aastatel valminud väljaanded, nt viis liivi lugemikku (1921–1926), liivi laulude kogumik („Līvõ lōlōd”, 1924) jm. Liivi lugemikes on kasutatud lihtsustatud foneetilist kirjaviisi. See tähendab, et foneemide ja erinevate nähtuste esitamiseks kasutatakse foneetilisest transkriptsioonist pärinevaid märke ja põhimõtteid: pikkust tähistatakse horisontaalkriipsuga tähe kohal, osalist pikkust graavisega, palatalisatsiooni akuudiga tähe juures või selle kohal jne. Lugemike sõnavara iseloomustades tundub, et väga suurt keelelist puhastustööd tehtud pole. Eriti suur on läti laenude osakaal.

Teine arengujärk algab 1931. aastast, mil hakkas ilmuma ajakiri „Līvli”. Ajakirja ilmumisele eelnenud uute keelekorralduslike põhimõtete väljatöötamisega tegeles peamiselt Pētōr Damberg koos teiste ajakirja kaastöötajatega, kuid nõu peeti ka teiste liivi kirjakeele arendajatega. Kirjakeeles võetakse süsteemsele kasutusele hulk uuendusi, sealhulgas ka juba 1920. aastatel välja pakutud põhimõtted. Kirjakeele põhimõtete korrastamise käigus leiti, et kirjaviis peab olema lähedane liivi foneetikale. Muuhulgas otsustati taastada *ū* ja *ō*, mis olid läti keele mõjul liivi keelest kadumas. Oluline muutus oli liivi eri murrete lähendamine üksteisele.

Nende põhimõtete kasutamist jätkati 1960. aastate lõpuni. Sellesse perioodi jäävad ilmalikest allikatest Lätis asuva Liivi Sõprade Seltsi väljaanded, liivi keele lugemikud („Jemakīel lugdōbrāntōz skūol ja kuod pierāst”, 1935) jm. Vaimulikest allikatest ilmusid väike katekismus

(„Piški katkismus”, 1936), uus testament („Ūž testament”, 1937, 1942) jm. II maailmasõja järgsetest allikatest väärivad enim tähelepanu käsikirjalised esperanto-läti-liivi sõnastik (ametlikult „Esperantisto en Latvio ĉe livoj” (1966)) ja „Fitoterapia” (1959–1967?). Viimane pakub huvi seetõttu, et tegemist on kaduma läinud käsikirjaga. Väitekirja autor toetub allika kirjeldamisel usaldusväärsetele allikatele, kuid ettekujutus selle sisust on siiski oletuslik.

20. sajandi kolmas ja tänapäevani kestev arenguperiood on selgelt seotud emakeelsete liivlaste arvu järsu vähenemisega 1970. aastate algusest ning liivlaste uue põlvkonna tekkimisega. Liivlaste (liivi keelt mitteoskavate) järeltulijate põlvkonna tekkimise tõttu tuli kirjakeelt ümber teha nii, et kirjaipilt oleks rohkem vastavuses häälduse ja tegeliku keelekasutusega. Kirjakeele funktsioon muutus. Oluline on 1978. aastal Emakeele Seltsi Aastaraamatus ilmunud Pētõr Dambergi artikkel liivi keelekorraldusest. Uute ortograafiapõhimõtete hulgas pakuti muuhulgas välja *y* ja *õ* asemel kirjutada *i* ja *e*, pika *a* ja *o* vahepealset häälikut aga märkida *õ*-ga, lihtsustada palatalisatsiooni tähistamist konsonantühendites (palataalseks märgitakse ainult esimene komponent, nt *van̄tlõ* ‘vaadata’).

Väitekirja autor paneb liivi kirjakeele arengut vaadeldes punkti 1982. aastaga, mil ilmus „Liivi luule antoloogia”. Hilisemad väljaanded, mis on enamasti õppetekstid, põhinevad juba uutel alustel. 1995. aastal korraldati Lätis esimene liivi kirjakeele konverents eesmärgiga taastada liivi kirjakeele traditsioon. Praegu kehtivadki liivi kirjakeeles sellel konverentsil vastuvõetud põhimõtted, mille järgi põhineb liivi kirjakeel idaliivi murdel.

Liivi kirjakeele arendamisega, nagu seda näitab ka kõneks olev väitekirja, on kõige enam tegelenud ikkagi liivlased ise – kalurid, köst-rid, kooliõpetajad. Keeleteadlased on andnud neile head nõu ja abi, innustanud neid liivi kirjakeelt arendama, kuid pole seda tööd nende asemel ära teinud.

Pea 150 aasta jooksul on liivi kirjakeel teinud läbi suure arengu alates esimestest keelenäidetena kavandatud tekstidest kuni teaduslike artiklite ja internetiväljaanneteni. Tänapäeval, mil liivi keelt räägib emakeelena meile teadaolevalt vaid üks inimene, ilmuvad kirjakeeles uued väljaanded ja neid kasutatakse liivi keele õpetamisel. Just kirjakeel on see, mis hoiab liivi keele kasustraditsiooni elus ja viib seda edasi.